

КОНСТАНТИН
ВЕЛИКИ И МИЛАНСКИ
ЕДИКТ
313.

РАЂАЊЕ ХРИШЋАНСТВА У РИМСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА НА ТЛУ СРБИЈЕ

ИЗДАВАЧ

НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ
www.narodnimuzej.rs

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Бојана Борић-Брешковић

УРЕДНИЦИ ИЗДАЊА

Ивана Поповић
Бојана Борић-Брешковић

АУТОРИ КАТАЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА

Бојана Борић-Брешковић [Б. Б. Б.]
Веселинка Нинковић [В. Н.]
Ивана Поповић [И. П.]
Јелена (Ранков) Кондић [Ј. Р. К.]
Деана Ратковић [Д. Р.]
Татјана Цвјетићанин [Т. Ц.]

РЕЦЕНЗЕНТИ

Мирослава Мирковић
Бојан Ђурић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Татјана Ракић

ПРИРЕЂИВАЧИ БИБЛИОГРАФИЈЕ

Светлана Миленковић
Ивана Поповић

ЛИКОВНО И ГРАФИЧКО УРЕЂЕЊЕ

Данијела Парацки и D_SIGN, Београд

ФОТОГРАФИЈЕ И ПЛАНОВИ

Народни музеј у Београду, Археолошки институт у Београду,
Народни музеј Ниш, Народни музеј Пожаревац, Народни музеј Зајечар,
Републички завод за заштиту споменика културе – Београд,
Завод за заштиту споменика културе Ниш, Музеј Војводине, Музеј Срема,
Историјски музеј Србије

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА ФОТОГРАФИЈА И ПЛАНОВА

Небојша Борић

ШТАМПА

ПУБЛИКУМ, Београд

ТИРАЖ

1500

КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ

И МИЛАНСКИ
ЕДИКТ

313.

РАЂАЊЕ ХРИШЋАНСТВА У РИМСКИМ ПРОВИНЦИЈАМА НА ТЛУ СРБИЈЕ

УРЕДНИЦИ

Ивана ПОПОВИЋ

Бојана БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ

НАРОДНИ МУЗЕЈ У БЕОГРАДУ
Београд 2013.

САДРЖАЈ

- 11 **ТЕТРАРХИЈА И КОНСТАНТИНОВО ДОБА
– НОВО УСТРОЈСТВО ВЛАСТИ**
- 12 Снежана ФЕРЈАНЧИЋ
Историја римских провинција на тлу Србије у доба принципата
- 22 Снежана ФЕРЈАНЧИЋ
Историја римских провинција на тлу Србије у доба тетрархије
и других Флавијеваца (284–363)
- 32 Јелена (РАНКОВ) КОНДИЋ
Мезијски касноримски лимес на Дунаву.
Регија Гвоздена врата / Ђердап
- 56 Стефан ПОП-ЛАЗИЋ
Преглед римске војске у Србији током касне антике
- 71 **ПАГАНИ И ХРИШЋАНИ: ГРАДОВИ, ПАЛАТЕ
И НЕКРОПОЛЕ У ДОБА КАСНЕ АНТИКЕ**
- 72 Милоје ВАСИЋ
Градови и царске виле у римским провинцијама
на територији данашње Србије
- 98 Ивана ПОПОВИЋ
Сирмијум – царска резиденција,
панонска метропола и хришћанска „глава Илирика“
- 114 Гордана МИЛОШЕВИЋ
Архитектура резиденцијалног комплекса на Медијани
- 122 Гордана ЈЕРЕМИЋ
Сахрањивање у касној антици у Наису – пример некрополе
у Јагодин мали

133	РЕЛИГИЈА: ПРОМЕНА КОНЦЕПТА И МОДИФИКАЦИЈА ИКОНОГРАФИЈЕ
134	Ивана ПОПОВИЋ „In hoc signo vinces“
157	КАСНОАНТИЧКО ДОБА: ЈАВНО И ПРИВАТНО, ЛУКСУЗ И СВАКОДНЕВНО
158	Ивана ПОПОВИЋ <i>Sirtium</i> и <i>Naissus</i> као центри израде, тезаурисања и дистрибуције предмета од племенитих метала
170	Ивана ПОПОВИЋ Уметничка дела клесана у камену у служби царске пропаганде и хришћанских порука
180	Гордана МИЛОШЕВИЋ Архитектонска пластика – Медијана и Наис
184	Ивана ПОПОВИЋ Накит као инсигнија власти, царска донација и приватни украс
192	Деана РАТКОВИЋ Занатски производи као показатељи процеса промена: од свакодневног до луксузног
202	Татјана ЦВЈЕТИЋАНИН Приватна побожност. Предмети хришћанског култа у свакодневном животу
214	Бојана БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ, Мирјана ВОЈВОДА Иконографија на новцу Константина Великог
231	НАСЛЕЂЕ ПРВОГ ХРИШЋАНСКОГ ЦАРА
232	Гордана МИЛОШЕВИЋ Тврђаве на лимесу – места мученика и цркве
239	БИБЛИОГРАФИЈА
277	КАТАЛОГ

ИКОНОГРАФИЈА НА НОВЦУ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ

Бојана БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ
Мирјана ВОЈВОДА

ВРЕМЕ ОД ДОЛАСКА Диоклецијана на власт 284. до смрти Константина Великог 337. године обележено је низом темељних реформи у свим областима друштвеног живота, којима су основни печат дала управо ова два императора. Системом тетрархије, који је Диоклецијан установио 293, успостављен је и нови идеолошко-религијски концепт врховне власти, који је промовисао појам свемогућег владара¹ заснован на миту о *domus divina* и владарима божанског порекла, чија су титуларна божанства били Јупитер и Херкул. Нови програм, који је подразумевао потпуну једнакост тетрарха, њихову слогу (*concordia*) и идеалну сличност (*similitudo*) радикално је изменио портретну уметност овог раздобља. Август и цезари приказивани су у истом животном добу, истообразних црта и униформног израза концентрисаног у појединим детаљима лица. Очи, широм отворене, испод наглашених обрва и линеарно набораног чела рефлектовале су управљачку озбиљност, строгост и одлучност. Основне одлике нове иконографије добро се прате на новцу као традиционално моћном пропагандном медију, који комбинацијом царског портрета, натписа и представа преноси поруку о харизма-

¹ Walden 1990: 221–222.

² Strong 1980: 264.

тичном владару.² Идеја о идеалном владару и његовој божанској природи јасно је кроз колегијум сложних и оданих чланова исказана портретима четворице тетрарха на златној мултипли од 10 ауреуса из чувеног налаза у Борен – Арасу (Beaurains – Arras) у Галији, искованој у Триру 294. поводом установљења Прве тетрархије.³ Сличне поруке преносе ауреуси и мултипле исте ковнице: COMITATVS AVGG са приказом два цара на коњима, сваки са подигнутом десном руком, затим FELICITAS TEMPORVM и представом два цара у тогама, који изливају жртву на олтар, а иза је Фелицитас или TEMPORVM FELICITAS када два цара, сваки са нимбом око главе, испред тетрастилног храма изливају жртву, а поред олтара је предњи део жртвеног бика.⁴ Сваки од тетрарха, било август или цезар, поред новца који је ковао у своје име, ковао је и новац са именом и ликом савладара, а главне теме су представе царских заштитника, Јупитера и Херкула, који су портрете тетрарха повезивали са њиховим божанским патронима.⁵ Јављају се и представе Генија римског народа и други конвенционални типови, ограничени на неколико стандардних персонификација (војничка Слога, војничка Врлина и сл.) које се, међутим, ретко односе на стварне историјске догађаје.

Тетрархија, ипак, није била дугог века, а смрт Констанција Хлора 25. јула 306, означила је почетак тешких унутрашњих сукоба и борби које ће довести до њеног распада 313. и које ће се наставити до 324. године, када је Константин Велики постао једини владар у царству. То доба Константиновог успона и коначне победе огледа се на новцу и медаљонима као инструментима официјелне политике, у чијој се иконографији разазнаје неколико развојних фаза сагласно историјским околностима које су их обликовале. Прва почиње Константиновим августом акламацијом војника у британском Јорку после Хлорове смрти (306) и траје до састанка у Карнунтуму (308), када му је обновом тетрархије поново призната цезарска дужност, друга сеже до краха тетрархије (313), након чега следи диархија Константина и Лицинија I, која траје до победе над Лицинијем (324), док последња фаза обухвата раздобље његове самосталне владавине (324–337).

Од Константиновог проглашења за августа у Јорку до састанка у Карнунтуму (25. јули 306 – новембар 308)

Запажају се мање разлике пре и после позног лета или јесени 307. године, када је Максимијан (у Триру?) доделио Константину ранг августа, а ова титула била прихваћена у деловима царства под управом ове двојице владара. Ковање је било интензивније пре лета/јесени 307, јер је реч о почетку Константинове владавине, а током целог периода на наличју новца доминирају представе Марса, Генија римског народа, породични и *vota* типови, потом представе РOME, цара у војничком издању и различитих персонификација. Малобројни су мотиви Херкула и Јупитера, иако је реч о, у то доба, још увек официјелним тетрархијским култовима међу којима незнатно предњаче представе Херкула. Прикази цара у цивилном издању, Сола и Виртус, који улазе у употребу после лета/јесени 307, такође су малобројни.

Од обнове до краха тетрархије (новембар 308 – мај 313)

Током година од обнове до краха тетрархије јасније се издвајају две фазе: пре признања Константина за августа у целом царству и после признања, односно пре 1. маја (?) 310. и после тог датума, али са знатнијом продукцијом у каснијој фази. Нагло се увећава број представа са мотивом Генија римског народа, Сола, Марса и Јупитера, нарочито од маја 310. Истичу се породични типови и војничке представе цара, које и даље предњаче у односу на цивилне. Иако је Виртус омиљена персонификација, а представе Херкула поново малобројне, крајем овог раздобља обе представе нестају са новца.

³ Аверс: бисте Диоклецијана и Галерија, реверс: бисте Максимијана Херкулија и Констанција Хлора, cf. *RIC VI*: 163, no. 2; Bastien, Metzger 1977: 88, no. 197.

⁴ *RIC VI*: 164, nos. 6–8 (ауреуси); 166, no. 27 (мултипла); 168, no. 35 (ауреус).

⁵ *RIC VI*: 165, nos. 15–23 – Јупитер је заштитник Диоклецијана (IOVI CONSERVATORI, IOVI FVLGERATORI, IOVI TVTAT AVGG); 164, nos. 9–14 – Херкул је заштитник Максимијана (HERCVLI DEBELLAT, HERRCVLI VICTORI).

Диархија Константина I и Лицинија I (мај 313 – септембар 324)

У време диархије Константина и Лицинија битно се мењају односи у репертоару реверсних представа. Најмногобројнији су *vota* типови, потом прикази самог цара, с већим нагласком на његовој војничкој него цивилној појави. Нарочито привлачна божанства су Сол и Јупитер, затим и Марс, без обзира што се не појављује између 318. и 321. Крајем овог раздобља сва три божанства потпуно нестају са новца – Сол после 319, Јупитер после 324. и Марс после 323. Геније римског народа присутан је непрекидно до 317, иако мање учестало него раније.

Константинова самостална владавина (септембар 324 – мај 337)

Заокрет у пропагандној политици, који одликује Константинову самосталну владавину, прати и другачија реверсна иконографија. На првом месту су представе *Gloria exercitus*, које улазе у употребу 327. године; градска врата са кулама приказују се краткотрајно у интервалу од 324. до 330, следе Викторија и *vota* типови, као и мотиви са царем у војном и цивилном издању, али с наглашенијом војничком тематиком. Поред усамљене појаве Генија римског народа из 326, у неколико махова се јављају мотиви два крилата Генија који држе гирланду.⁶ Рома и персонификације градова присутни су у мањој мери, док број породичних типова осетно опада.

У царској аверсној иконографији разазнају се сличне развојне фазе. Приказ бисте с ловоровим венцем – основним владарским обележјем римских императора, драпирани или у оклопу, уобичајен је од 306. до 324, потом спорадичан до 335. Промене су уочљиве од 310, затим од 313. и коначно од 324. године, што одговара времену Константиновог проглашења за августа у целом царству маја 310. и уклањању Максимијана Херкулија јула (?) исте године, затим победи над Максенцијем код Милвијског моста 28. октобра 312. и окончању диархије победом над Лицинијем у јесен 324.⁷ Портрети који се јављају између 306. и 309. изведени су у тетрархијском маниру сагласно Константиновој намери да се укључи у овај систем, због околности доласка на престо и

својеврсне узурпације власти. Од 310. до почетка 313. најчешће је приказиван са шлемом, у оклопу, са копљем преко рамена и са штитом у руци, истичући војнички карактер своје владавине. Иако мање уочљива, иста обележја присутна су и после победе над Максенцијем. Основна иконографска промена наступила је 324. године када, у складу са новим програмским тежњама, цар почиње да се приказује по узору на хеленистичке монархе, главе овенчане дијадемом и забачене унатраг, погледа упртог у висине.

* * *

Промене у Константиновој монетарној иконографији непосредан су одраз његове владарске политике и поимања власти. Ступањем на политичку сцену након Хлорове смрти, наредних 18 година провео је у сукобима са различитим ривалима да би низом компликованих и спретних политичких потеза и војних кампања постигао апсолутну контролу над државом. Све до маја 310. и проглашења за августа у целом царству на његовом новцу преовлађују представе Марса⁸ блиско повезане са тетрархијском идеологијом како би истакао легитимност власти. Марс је, међутим, у тетрархијском систему био резервисан за цезара династије Јовија. Галерије је као Диоклецијанов цезар ступио у овај божански род, поставши Јупитеров син, други Марс,⁹ а Констанције Хлор је као Максимијанов цезар изједначен са Солом.¹⁰ Стога би се очекивало да је Сол уместо Марса био Константинов заштитник

⁶ RIC VII: 564, note 3.

⁷ Kienast 2010: 299–300.

⁸ Марс као реверсни мотив на Константиновом новцу јавља се непрекидно од 306. до 317, а у каснијем периоду 322/323. на новцу ковнице Сирмијум. Представе овог божанства прате легенде: VIRTUS AVGG ET CAESS NN, MARS VICTOR, MARTI PACIF, MARTI PATRI CONSERVATORI/PROPVGNATORI, PERPETVA VIRTUS, MARTI PATR SEMP VICTORI, cf. RIC VI. За иконографију Марса на новцу IV века, cf. Васић 2003 с: 151–176.

⁹ Јовановић 2006: 151.

¹⁰ Јовановић 2006: 143.

од самог почетка. Сол се као реверсни мотив појављује тек од лета/јесени (?) 307, али све до маја 310. знатно мање него Марс,¹¹ који ће у одређеној мери опстати и у време Солове доминације.

Појава Марса је, по свему судећи, у непосредној вези са начином Константиновог ступања на политичку сцену. Избор за августа војничком акламацијом реметио је тетрархијско устројство и био је супротан Галеријевим схватањима, који је Константин прихватио само као цезара потчињеног Флавију Северу, новом августу запада.¹² Константин је бога Марса укључио у своју пропагандну политику да би умирио Галерија и настојећи да задобије његово поверење представљао се као члан Галеријевог божанског рода и чувар постојећег управљачког система. Овај идеолошки концепт осликавају *VIRTUS AVGG ET CAESS NN* емисије ковнице Тичинум, коване од јесени 306. до јануара 307, на којима је осим Марса са шлемом на глави, копљем и трофејом у рукама приказана сцена са Константином на коњу, који држи штит, а копљем пробада палог непријатеља, док је други испод коња.¹³ Овај мотив цара на коњу, који се упоредо са истом легендом појављује на новцу Флавија Севера, Константиновог непосредно надређеног августа, још један је пример којим је Константин исказивао потчињеност поретку.¹⁴

У исто време јављају се малобројне представе Херкула са легендом која га одређује као пратиоца владајућих августа и цезара: *HERCVLI COMITI AVGG ET CAESS NN*.¹⁵ Током 306–308. појаву Херкула прате још две легенде¹⁶ да би потом наступио прекид од неколико година који се поклапа са временом сукоба са Максимијаном, у чију је династију Херкулија Константин ступио женидбом са Фаустом, и његовом смрћу јула (?) 310.

Константин је на почетку, макар формално, морао да прихвати тетрархијска начела и његов се лик на новцу римске ковнице из 306–307. не разликује од портрета осталих тетрарха – глава је квадратна, врат снажан и мишићав, брада оштра и кратка, коса кратко сечена, чело наборано (сл. 119).¹⁷ Искра тежње ка индивидуализацији и напуштање тврдог тетрархијског стила огледа се већ тада у портретима из Трира (Trier), ковнице која је била под његовом непосредном контролом. Овде је ковао редак златни новац дечачког,

сл. 119. Константин цезар, AV мултипла од 2 ауреуса, Рома, 307, аверс (http://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_rome_RIC_VI_0142.jpg)

сл. 120. Константин цезар, AV ауреус, Тревери, 306, аверс (Wright 1987: fig. 7)

често голобрадог лика, кратко сечене косе, без бора на челу (сл. 120), изведеног по узору на портрете младих цезара III века,¹⁸ као и ретке аргентеусе више хероизираног израза заснованог на Августовом типу портрета.¹⁹ После Максимијановог

¹¹ Сол се појављује на новцу Константина од јесени 307. до 319. До 310. године Солове представе су малобројније да би потом, све до 319. биле најдоминантнији реверсни мотив, cf. *RIC VI*.

¹² Barnes 1981: 28–29; Odahl 2004: 79–80; Rees 2004: 160; Lenski 2006: 62.

¹³ *RIC VI*: 291, nos. 70b, 71, 72; 292, nos. 75–79.

¹⁴ *RIC VI*: 293, nos. 81. Флавије Север је за свог заштитника такође изабрао Марса.

¹⁵ *RIC VI*: 368, no. 139 – Константинов ауреус римске ковнице. Током Максенцијевој узурпацији и његовог сукоба са Севером и Галеријем Константин није предузимао никакве војне активности које би биле на штету Галерија. Осим прагматичног савезништва са Максимијаном и женидбом са Фаустом, остао је неутралан у овом спору. Тек након смрти Галерија маја 311. одлучио се за обрачун са политичким противницима.

¹⁶ Поред легенде *HERCVLI COMITI AVGG ET CAESS NN* појављују се и легенде: *HERCVLI CONSERVAT CAES, VIRTUS PERPETVA AVG* (306–308), *RIC VI*: 275, 277, 289n., 293 no. 87; 295 no. 99 (Ticinum).

¹⁷ *RIC VI*: 368, no. 141, Pl. 6, 141 (Rome), ауреус – 306–307. година; *ibid.*, no. 142, Pl. WildWinds.com., мултипла од 2 ауреуса – 307. година

¹⁸ *RIC VI*: 204, no. 627 (Trier), ауреус; Wright 1987: 494–496, figs. 6–7.

¹⁹ *RIC VI*: 205, no. 636 (Trier), аргентеус; Wright 1987: 495–496, 505, fig. 8.

пораза из 310. и реорганизовањем идеолошке основе овај портрет добија дефинитиван облик и Константин се приказује младалачког лица, лепих црта, без браде, и с знацима нове фризура, дуже косе с лучним ресама на чеоним делу (сл. 121).²⁰ Орловски повијен нос од почетка је препознатљива карактеристика Константиновог лика чиме је излазио из оквира тетрархијских норми. Овај изразито оштар профил, упечатљиво обележје Констанција Хлора, његовог оца и оснивача династије Других Флавијеваца, који је постао симбол Константинове владарске куће, тумачи се као један је од раних показатеља његових династичких амбиција.²¹

Договором у Карнунтуму из новембра 308. када је Константину опроштено одметање из претходне године²² и када је као Лицинијев цезар поново примљен међу тетрархе²³ учињен је последњи покушај обнове већ истрошене тетрархијске идеје. Усудни ударац задат јој је проглашењем Максимиана Даје за августа 1. маја (?) 310, а одмах потом и Константиновим проглашењем,²⁴ који је почео да тражи нови идеолошки ослонац. Од 310. усвојио је легитимно порекло од Клаудија Готског²⁵ и окренуо се култу Непобедивог Сола. Нови пропагандни програм обележила је и царева визија којом му је Аполон Грански (*Apollo Granus*) прорекао да ће постати владар читавог света.²⁶ Овај преокрет и прихватање Сола – Аполона за династичког патрона представљао је повратак Аурелијановом моделу односа између цара и божанства,²⁷ манифестујући Константинову прагматичну намеру да на било који начин, уз помоћ Аполона или Сола, оствари политичке и војне амбиције. Порука изражена симболиком на новцу била је у основи повезана са идеологијом апсолутне победе а највећи број представа, тада и током његове свеукупне владавине, био је у истом знаку. Преовлађују Сол, Марс, Виртус и Рома, затим Викторија и цар у војничком издању. Од 311. године Константин укључује Јупитера (до 324), затим и Херкула, који је после прекида од неколико година, у новом и последњем појављивању 312–313. поветом *HERCVLI VICTORI* био непосредно повезан са победом.²⁸

На наличју новца појављује се *Sol Invictus* – Непобедиви Сол као Константинов пратилац и

сл. 121. Константин I, AV солид, Тревери, 310–313, Народни музеј у Београду

²⁰ RIC VI: 222, no. 816 (Trier) = Vasić 2008 a: 147, Cat. 6; RIC VII: 166, no. 30, Pl. 3, 30 (Trier); За студију Константиновог портрета, cf. Wright 1987: 493–507.

²¹ Wright 1987: 495; Bardill 2012: 11, notes 1–3, 7–8.

²² Константин је захваљујући Максимијану, на чију је страну стао у сукобу с Галеријем, као и женидби с његовом кћери Фаустом произведен у позно лето (?) 307. у највиши владарски ранг, cf. Lenski 2006: 62–63.

²³ Barnes 1981: 32, notes 31–33.

²⁴ Kienast 2010: 299. Августатом Даје и Константина дефинитивно је урушен Диоклецијанов модел сукцесије у наслеђивању престола, cf. Barnes 1981: 33.

²⁵ У време када су се четири претендента борила за власт, откриће давно изгубљеног царског претходника, потпомогнуто царском пропагандом, без обзира на то што је наука ову везу оповргла, требало је да ојача Константинову позицију, cf. Barnes 1981: 35, notes 61, 62; Lenski 2006: 66.

²⁶ Lenski 2006: 66–67, note 41; *САН* XII: 560; Поповић 2010 c: 147; Olariu 2010: 167.

²⁷ Аурелијан је 274. у подножју Квиринала подигао храм Непобедивом богу Солу – *Deus Sol Invictus* (*Hist. Aug. Aug.*, XXVI, 39) и институционализовањем *Sol Invictus* култа учинио је први покушај да установи нову царску религију монотеистичке оријентације (*Halsberghe* 1972: 148–162; *САН* XII: 171). На новцу је представљен као бог (*deus*) на земљи и апсолутни господар (*dominus*); он је потомак бога Сунца по рођењу (*natus*) и овај програм је праћен представама Сола с легендама: *PACATOR ORBIS, SOLI INVICTO, SOL DOMINVS IMPERI ROMANI* (*RIC* V.1: 265, no. 6; *Gnecchi* II: 113, no. 2; *Gnecchi* III: 64, nos. 5–8) и посебно истакнут емисијама Сердике са аверсним легендама: *IMP C L DOM AVRELIANVS P F AVG, IMP C AVRELIANVS INVICTVS P AVG, IMP DEO ET DOMINO AVRELIANO AVG* (*RIC* V.1: 296, no. 280; 299, nos. 300–303, 305–306). Солов атрибут, зракаста круна на глави (*corona radiata*) постао је инсигнија са којом су се цареви приказивали на новцу.

²⁸ *Cyzicus* (312), Roma, Ostia (позна 312 – мај 313).

сл. 122. Константин I – Сол стоји с подигнутом десном руком и глобом у левој, поред клечи варварин, AV солид, Тесалоника, 317, Народни музеј у Београду

сл. 123. Константин I и Сол – FELIX ADVENTVS, AV медаљон од 9 солида, Тицидум, 313 (Donati, Gentili 2005: cat. 54)

заштитник, представљан већином с бичем или глобом и описан легендом SOLI INVICTO COMITI, а исти мотив пратила је легенда COMITI AVGG NN.²⁹ На истоку се Сол, уз легенду SOLI INVICTO, приказује са Сераписовом главом у руци,³⁰ док Тицидум емитује примерке SOLI INVICTO AETERNO AVG са Солом у квадриги, које прати Викторија.³¹ Од маја 313. у готово свим ковницама издаје се SOLI INVICTO COMITI тип на којем је Сол са једном подигнутом руком и глобом у другој.³² Исту представу 317. и 318. прати легенда CLARITAS REIPUBLICAE, док се у емисијама Тесалонике, уз овај натпис, испред Сола појављује фигура клечећег варварина (сл. 122),³³ а у 319. са VIRT EXERC натписом приказује се план римског логора са Солом који држи глоб у средини.³⁴

Доношењем Миланског едикта о верској толеранцији фебруара 313,³⁵ прохришћанске идеје су, на свом путу да постану државна религија, однеле прву званичну победу. Немајући, међутим, сопствену уметничку традицију ослањале су се на старе начине како би изразиле нову идеологију.

Однос према Непобедивом Солу са којим се Константин изједначио јасно илуструју натпис и представа на предњој страни златне мултипле исковане 313. у ковници Тицидум поводом царевог сусрета са Лицинијем у Милану, чији је исход био озваничење нове идеолошке матрице. У првом плану је биста Константина, а иза ње биста Сола са зракастом круном. Цар је у оклопу и палудаменту, са штитом и копљем преко рамена. На

штиту су дати Сол у квадриги, персонификације Земље и Океана, звезде и полумесец. Царев пратилац је Непобедиво Сунце с којим се Константин изједначава о чему поред легенде INVICTVS CONSTANTINVS MAX AVG сведочи свеукупна композиција која га приказује као владара неба, земље и мора. На наличју је натпис FELIX ADVENTVS AVGG NN који алудира на сусрет у Милану и сцена с Константином на коњу, којег предводи Викторија, а прати Виртус (?) (сл. 123).³⁶

Солиди COMIS CONSTANTINI AVG исте ковнице, емитовани поводом четвртог Константиновог конзулата и прославе деценалија 315. и током 316. године, следе исти идеолошки концепт. Блискост са Солом и идеја о цару као Солу

²⁹ RIC VI: 132, nos. 113–115 (Londinium); даље види: Ticinum, Aquileia, Roma, Ostia; RIC VI: 131, nos. 101–102, etc. (Londinium).

³⁰ RIC VI: 566, no. 73c (Nicomedia), даље види: Antioch, Cyzicus.

³¹ RIC VI: 297, no. 113.

³² RIC VII: 361, nos. 1–3, etc. (Ticinum), даље види: Londinium, Arelate, Roma, Siscia, Trier, Aquilea, Thessalonica, Lugdunum, Serdica.

³³ RIC VII: 103, no. 101 (Londinium), даље види: Roma, Siscia; 500, no. 8 (Thessalonica) = Vasić 2008 a: 227, Cat. 240.

³⁴ RIC VII: 507, no. 66.

³⁵ Lenski 2006: 72; CAH XII: 92.

³⁶ RIC VI: 277–278, 296, no. 111; Gnechi I: 16, no. 16; Toynbee 1944: 108–109, Pl. XVII.11; Поповић 2010 c: 149–150.

сл. 124. Константина I и Сол, AV солид, Тицидум, 315, Народни музеј у Београду

сл. 125. Константин I са нимбом око главе – четири мала дечака персонификују четири годишња доба, AV солид, Тицидум, 316 (Hartley et al. 2006: Cat. 90)

представљена је натписом који Сола дефинише као царевог друга и пратиоца, као и бистама Константина у првом и Сола са зракастом круном у другом плану. Сцена је сликовито допуњена Константиновим гестом уздигнуте руке, карактеристичним за Сола, а цар у другој руци држи глоб (сл. 124).³⁷

Идеја о Константину као Солу и његовој божанској природи исказана је нимбом на аверсима мултипли и солида кованим између 315. и 317. поводом царевог деценијског јубилеја у ковницама Тицидум и Сисција.³⁸ Приказана је Константинова биста спреда, а његову главу окружује нимб, светлосни ореол једнак Соловој круни од сунчевих зрака, који ће касније постати уобичајени део иконографије Христа и светитеља (сл. 125).³⁹ Реверсне легенде и теме на овом новцу односе се на царске победе,⁴⁰ благодети које из тих победа проистичу,⁴¹ или на самог Сола, непобедивог царевог заштитника.⁴² Порука коју упућују јасно исказује да је цар, чија је божанска природа једнака Соловој, извојевао победе које доносе поредак и благостање римском народу, а *nimbus purus*, који окружује главу владара један је од појавних облика Солове сунчане зрачне круне и носи симболику моћи.⁴³ Нимб који се као аверсни симбол појавио у време Константинових деценија није непознат у римској иконографији. Пагански богови приказивани су са нимбом од II века,⁴⁴ присутан је и на реверсу златне мултипле цезара Констанција Хлора, коване 295–305. у Триру на којој се виде два цара у сцени жртвовања, оба са нимбом,⁴⁵ док прва представа цара око

³⁷ RIC VII: 363, no. 32 = Vasić 2008: 176, Cat. 90 – на реверсу је легенда RESTITVTORI LIBERTATIS и фигурална представа цара у војничком оделу, који држи кратак скиптар у једној руци, док другом руком прима глоб од Роме која седи на престолу; RIC VII: 368, no. 53 – на реверсу је легенда LIBERALITAS XI IMP III COS P P P и мотив Либералитас с рогом изобиља и абаком.

³⁸ За јубиларни карактер мултипли и солида повезан с прославом деценија, cf. RIC VII: 369, note 59.

³⁹ Биста цара са нимбом се јавља у три облика: драпирана и у оклопу; драпирана, у оклопу, подигнуте десне руке и са глобом у левој руци; драпирана, у оклопу, у десној руци је Викторија на глобу, а мапа у левој, cf. RIC VII: 88–91.

⁴⁰ GAVDIVM ROMANORVM, у исечку – FRANC ET ALAM, трофеј и заробљеници; VICTORIOSO SEMPER, цар у туници стоји наспрам женске фигуре која на глави носи круну од градских бедема и предаје му венац, а иза је Викторија која крунише цара, cf. RIC VII: 365, no. 37 – солид из 315; *ibid.*, 369, no. 59 – солид из 316 (Ticinum); за „turreted women“, cf. *ibid.*, 363, note 29.

⁴¹ FELICIA, у исечку – TEMPORA, четири детета као персонификације четири годишња доба; P M TRIB P COS III P P PROCOS, цар у тоги, са глобом и скиптром у рукама, седи на курулној столици, cf. RIC VII: 366, no. 41 – солид из 316; *ibid.*, 365, no. 38 – солид из 315 (Ticinum).

⁴² SOLI INVICTO COMITI, Сол стоји, држи глоб и бич, крај ногу заробљеник, cf. RIC VII: 427, no. 25 – мултипла из 317.

⁴³ Поповић 2010 с: 150–151, notes 13–16.

⁴⁴ Henig 2006 b: 65.

⁴⁵ RIC VI: 168, no. 35 (Treveri), cf. *supra*, note 4. Цар или чланови његове породице с нимбом око главе појављивали су се поново само на реверсима (RIC VII: 43), попут златних мултипли са ликом Фаусте из ковнице у Триру (RIC VII: 203, nos. 443–445) или мултипле од 9 солида коване у Никомедији с ликом Константина (RIC VII: 631, no. 173).

сл. 126. Константин I са шлемом
на којем је христорограм, AR медаљон, Тицидум,
315 (www.constantinethegreatcoins.com)

чије главе је нимб потиче с реверса сестерција Антонина Пија, датованог у 145–161.⁴⁶

Упоредо са представама које изједначавају божанску природу Константина и Сола, на деценијским SALVS REI PVBLICAE сребрним медаљонома (сл. 126) кованим у Тицидуму 315, даље је развијена идеја о Константину као Солу, којом се у лику самог цара обједињује Солова и хришћанска симболика.⁴⁷ На аверсу је Константинов трочетвртински профил, с попрсјем у оклопу, који попут Сола десном руком држи дизгине коња, а левом штит на којем је приказана вучица која доји Ромула и Рема. Атрибут који цар носи преко левог рамена првобитно протумачен као скиптар у виду крста са глобом на врху, касније постаје копље, а у глобу којим се завршава препознат је јабучасти завршетак дршке копља.⁴⁸ На глави цара је калотаста шлем украшен розетама и на њему висока перјаница. У корену перјанице, на предњој страни постављен је христорограм као алузија на цареву визију уочи битке код Милвијевог моста. Розете на шлему указују на Венеру, испод чијег храма је на Голготи Хелена ископала Часни крст, а од пронађених клинова, сведока Христових мука, начинила шлем сину Константину.⁴⁹ Константин је усвојио христорограм као знак извојеване победе⁵⁰ и, према Еусебију, Христов монограм састављен од слова хи и ро (Х и Р), прва два слова грчког писма у речи Христ, уобичајно да носи на шлему.⁵¹ На наличју медаљона приказан је Константин на платформи, у војничкој опреми, подигнуте десне руке и са трофејом преко левог рамена. Иза је Викторија, која га

крунише, а око платформе је девет војника, од којих четири држе коње, остали штитове, а два на врху држе и заставе. Легендом SALVS REI PVBLICAE јасно је наглашена улога цара као спаситеља државе, који је до тог циља дошао победом над непријатељем, о чему сведоче трофеј и Викторија, која га у присуству војника овенчава победничким венцем. Гест подигнуте руке, „водеће руке“ светске доминације има аналогију у већини Солових представа на новцу.

Својеврсни синкретизам соларних и хришћанских симбола на овом медаљону показује да је после победе над Максенцијем у јесен 312. и издавања Миланског едикта фебруара 313. Константин прихватио христорограм као нови победоносни знак, али да је и даље исказивао оданост соларном монотеизму кроз блискост с богом Сунца – Непобедивим Солом.⁵²

Мистично искуство, које је претходило Константиновој победи, Еусебије је приписао заштити хришћанског Бога и мистичној визији светлосног крста с натписом „овим знаком ћеш победити“, након чега је цар дао да се од злата и драгог камења направи лабарум, с венцем на врху у којем је био христорограм.⁵³ Иако нешто другачије сведочење, различито у детаљима, преноси хришћански апологет Лактанције, према којем је друга визија подстакла цара да на штитове својих војника постави христорограм – монограм Христа,⁵⁴ оба извора су сагласна да је христорограм

⁴⁶ RIC III: 124, no. 765.

⁴⁷ RIC VII: 364, no. 36, Pl. IX, 36 (Ticinum); Gnechi I: 59, no. 18.

⁴⁸ Toynbee 1944: 211; RIC VII, Introduction: 63, notes 4–5.

⁴⁹ Јовановић 2006: 279; Socrates Schol. Eccl. Hist. I.17; Theod. Eccl. Hist. XVII.

⁵⁰ За значење монограма, cf. RIC VII, Introduction: 62–63; Bruun 1962: 10–18.

⁵¹ Euseb. Vita Const. I.31.3.

⁵² Иако неспорног официјелног карактера, његова ограничена намена за донатива официрима била је лимитирајући фактор у ширењу ове пропагандне поруке, cf. RIC VII: 364, note 36.

⁵³ Euseb. Vita Const. I.28–31; Hist. Eccl. IX.9–10.

⁵⁴ Lact. De mort. pers.: XLIV.5–6.

био спасоносни знак који је Константину 312. године донео победу пред капијама Рима.⁵⁵

Христорограм урезан испод врха кресте, на централном месту шлема, који Константин носи на глави на сребрним медаљонима из 315. представља први познати приказ овог знака, а први приказ христорограма на његовој застави (лабарум) јавља се у периоду после коначне победе над Лицинијем и, као што ћемо касније видети, на ретким SPES PVBLIC нумусима, кованим 327. и 327/328. Христорограм је, међутим, на Константиновом новцу остао усамљена појава, ограничена на неколико ретких емисија. Појављује се као апликација на бочној страни шлема на, такође ретким, нумусима ковнице Сисција из 319,⁵⁶ али и уз ковничке ознаке неких ковница, иако је у том контексту његова улога званичног хришћанског симбола доведена у сумњу.⁵⁷ Мада је у тренутку настанка његово значење било нејасно или бар двосмислено, христорограм је као моћан небески знак, независно од Константинових личних верских уверења, ширио победничку симболику, а строго хришћански карактер добио је касније, кроз дуги развојни процес.⁵⁸

Није неуобичајено да су римски цареви уочи пресудне битке тражили помоћ виших сила, али је код Константина та сила садржала прохришћанске идеје. Суштина Константинове пропаганде у борби против Максенција, као и касније против Лицинија, била је да их представи као тиране од којих је требало спасити народ и државу.⁵⁹ Сличну врсту пропаганде, засноване на верском сукобу, борби добра и зла, исказивао је и Лициније, други потписник Миланског едикта пред поход на изразитог антихришћанина – Максимиана Дају. Иако се касније и сам показао антихришћанином, прагматично је искористио визију уочи битке када му се јавио анђеоски Господњи са саветом да се моли највишем Богу и да ће тако победити.⁶⁰ Ковао је новац са симболиком сличном Константиновој, забележеној на ретким ауреусима ковнице Сисција.⁶¹ Подједнако редак SECVRITAS AVGG ауреус из исте ковнице са Лицинијем у квадриги и границом у подигнутој руци, поред тога што манифестује добре односе између њега и Константина, обојицу идентификује као актуелне заштитнике царства.⁶²

Ликовна решења и натписи на новцу, као документу званичне државне политике, јасно показују да је цар, да ли из амбивалентних верских убеђења или прагматичних политичких разлога, остао и даље одан паганским боговима и соларном монотеизму, избегавајући конфликт са старим обичајима и традиционалним римским религиозним устројством. Уједно, идеја о свемогућем богу Сунца морала је бити блиска и хришћанима, утирући пут за визуелизацију њиховог Спаситеља, а представа Христа као *Sol-a Iustitiae* могла се већ у Константиново доба видети на породичној гробници Јулија у Риму.⁶³ Промовисање Сола као врховног божанства имало је пресудну улогу

⁵⁵ Lenski 2006: 71; *САН* XII: 92.

⁵⁶ *RIC* VII: 433, no. 61, note 61; у истој off. В појављује се на истом месту звезда, cf. *ibid.*, note 61.

⁵⁷ Ковнице: Ticinum (319/320), Aquileia, Siscia, Thessalonica (320) и Arelate (336–337), cf. *RIC* VII: 62; Поповић 2010 c: 152–153.

⁵⁸ *RIC* VII: 61–64; За супротно мишљење, cf. Grigg 1977: 14–22, са наведеном литературом.

⁵⁹ Еусебије наводи да је након победе над Максенцијем у Риму подигнута статуа цара са спасоносним знаком, крстом у руци и натписом који сведочи о његовом победничком значењу захваљујући којем је сачувао и ослободио град од тиранског јарма и успоставио слободу Римском Сенату и народу, повративши им ранији углед и сјај, cf. Euseb. Hist. Eccl. IX.10–11; Vita Const. I.40. Божанска помоћ исказана је и на Константиновом славолуку натписом *instinctu divinitatis, mentis magnitudine* (*ILS*: 156–157, no. 694), а амбивалентношћу у избору речи изражена је захвалност неименованој натприродној интервенцији било да је реч о хришћанском Богу или паганским божанствима (Anastos 1967: 40).

⁶⁰ Lact. De mort. pers. XLVI–XLVII; Barnes 1981: 63. Реч је само о пропаганди за коју је у то време било корисно да обухвати и Лицинија као борца против изразитог антихришћанина Даје. Да Лициније није био прави поклоник нове вере сведочи Еусебије који говори о потписивању Миланског едикта бележи: „И након тога, обојица, Константин и са њим Лициније, кога још увек није заграбило лудило у које ће касније упасти,...“ (Euseb. Hist. Eccl. IX.12).

⁶¹ PROFECTIO AVGG са Лицинијем на коњу, који држи копље, ORIENS AVGVSTORVM са приказом Сола подигнуте једне руке, и глобом и бичем у другој, cf. *RIC* VI: 453, 482, nos. 217, 218.

⁶² *RIC* VI: 453, 482, no. 218A.

⁶³ Straub 1967: 43, notes 31–33.

сл. 127. Константин I – цар држи вексилум украшен знаком сличним христограму и копље, AV мултипла од 2 солида, Сисција, 326–327, реверс, Народни музеј у Београду

сл. 128. Константин I – христограм на врху лабарума, AE нумус, Константинопољ, 327, реверс (http://en.wikipedia.org/wiki/File:As-Constantine-XR_RIC_vII_019.jpg)

да пагане приближи хенотичном ставу према хришћанству, а захваљујући Соловој прилагодљивости нова религија није наметана као религија државе и народа.⁶⁴ С друге стране, хришћански суд о демонској природи паганских божанстава није могао да се промени, укључујући и Непобедивог Сола, који престаје да буде официјелни пропагандни симбол. Његов нестанак са новца од 319,⁶⁵ међутим, није морао да значи и суштинско одбацивање концепта соларног монотеизма, него је пре представљао неку врсту избегавања визуелне и вербалне наклоности према овом божанству.⁶⁶ Стога је индикативан податак да је Константин, после победе над Лицинијем (324), у намери да покаже да је непобедиви цар савладао последњег противника у званичну титулатуру увео религиозно неутрални епитет *victor* уместо *invictus* блиско повезаног са соларним божанством. Да би ову идеју оснажио прихватио је, после успеха на границама царства, наслов *victor et triumphator*, који ће остати саставни део титулатуре потоњих царева.⁶⁷ Тада са новца нестају и остала паганска божанства, иако је цар све до смрти у својој титулатури задржао наслов *pontifex maximus*.⁶⁸ Замењују их религиозно неутралне теме попут *Gloria exercitus*, капије војног логора, Викторија, *vota* типови, трофеји.

Поводом коначне победе над Лицинијем, коју је Константин прославио у Никомедији, исто-

времено прогласивши Констанција за цезара, мајку Хелену и жену Фаусту за августе,⁶⁹ исковао је 326–327. у Сисцији златну GLORIA SECVLI (sic!) мултиплу од два солида, на којој је на реверсу приказан у војничкој опреми са копљем и вексилумом у рукама. Знак на вексилуму тумачен је као венац, звезда или христограм (сл. 127).⁷⁰ Ковнице у Риму и Триру емитовале су много касније (336–337) сребрњаке сличне иконографије с аверсним натписом CONSTANTINVS MAX AVG и реверсном легендом CONSTANTINVS AVG, такође нејасног знака на застави.⁷¹

Христограм се, несумњиво, појављује на врху Константинове заставе (лабарум) која пробада змију (или змаја), симболични приказ царевог непријатеља, Лицинија,⁷² на изванредно ретким SPES PVBLICAE нумусима, кованим 327. и 327/328. у новој престоници Константинопољу (сл. 128).⁷³ Има значење личног победничког знака пре него хришћанског симбола, а исто значење имају и остали Константинови победоносни знаци –

⁶⁴ Lee 2006: 174; *САН* XII: 560.

⁶⁵ Сол нестаје са новца у свим Константиновим ковницама 319. Брун нетачно датује последње емисије Арла са представом Сола до 322 (Bruun 1958: 34–37), иако је могуће да су оне у једном сасвим кратком периоду биле коване и после 319 (*RIC* VII: 48, note 5).

⁶⁶ Бардил се не слаже са Алфелдијевом поставком да је цар деградирало Сола и да се дистанцирао од њега (Bardill 2012: 331).

⁶⁷ Lenski 2006: 18.

⁶⁸ Barnes 1981: 245.

⁶⁹ *RIC* VII: 69; *САН* XII: 94; Kienast 2010: 304–305, 314.

⁷⁰ *RIC* VII: 56, note 6, 451, no. 207 и note 207 с коментаром да је на застави вероватно приказана звезда или венац, а не христограм; Vasić 2008 a: 210, Cat. 188 (лабарум).

⁷¹ *RIC* VII: 56, notes 7–8. Примерци с легендом CONSTANTINVS AVG емитовани су у ковницама Рома (*RIC* VII: 345, no. 399) и Тревери (*RIC* VII: 222, no. 579, note 579). За могући приказ христограма на вексилуму на оштећеном примерку публикованом код Њекија, cf. Gneschi I, 57, no. 1; *RIC* VII: 222, note 579.

⁷² *RIC* VII: 64, 567, note 2; Bruun 1962: 21–23.

⁷³ *RIC* VII: 572, no. 19; 573, no. 26, а три диска на застави можда представљају Константина и његове синове, Константина II и Констанција.

сл. 129. Константин I као Александар Велики или *orans*, AV мултипла од 1,5 солида, Сисција, 326–327, аверс, Народни музеј у Београду

сл. 130. Констанције II заглаван у висине, AR силиква, Константинопољ, 336, аверс, Народни музеј у Београду

шлем на којем је христограм и аура око цареве главе, који ће тек кроз дужи развојни процес бити схваћени и прихваћени као строго хришћански симболи.⁷⁴

Први приказ христограма на застави одговара времену у којем је Константин победом над Лицинијем установио нови идеолошки програм, на новцу и медаљонима исказан новом аверсном иконографијом. Увођењем дијадеме као трајне царске инсигније и статусног знамења,⁷⁵ сликовито је представио крај тетрархијског устројства и себе као новог и неспорног владара царства. Међутим, дијадема је морала имати дубљи смисао од самог прекида са тетрархијском прошлошћу, јер није била уобичајени атрибут Константинових претходника. Александар Велики је прихватио дијадему по узору на персијског краља, а трака око главе традиционално је припадала и успешним атлетима, што је можда путоказ којим је усвојена као симбол победе.⁷⁶ Заједно са дијадемом, која је од почетне једноставне неукрашене траке (*taenia*) током година добијала све сложеније и раскошније форме, удаљавајући се од хеленистичких узора,⁷⁷ Константин је презузео и традиционалну позу са портрета Александра Великог. Представљао се овенчан дијадемом и главе забачене унатраг, истурене браде и погледа управљеног у висину.⁷⁸ Нови стилски израз, поред симболике краљевске власти засноване на личној харизми и победи, носио је додатну

симболику владара испуњеног божанским моћима,⁷⁹ не исказујући, међутим, јасно природу врховног божанства ка коме цар подиже поглед. Било да је реч о паганском или хришћанском богу, поглед управљен у висину требало је да симболизује идеалног владара који испуњен божанским заносом тежи ка божанском савршенству.⁸⁰ Иако је Еусебијева тврдња да је Константин приказан као *orans*, у ставу молитве и обраћања Богу⁸¹ за већину истраживача неприхватљива, док је за хришћане израз његовог надахнућа хришћанским Богом,⁸² увођење новог вида Константиновог лика можда представља промишљени потез услов-

⁷⁴ RIC VII: 61–64. Приказ војничке заставе са христограмом, чешћи у време после Константинове смрти, исто тако је у вези с царском победом о чему посебно говоре НОС SIGNO VICTOR ERIS серије Константина II из 350. Оне легендом и представом цара са лабарумом, којег овенчава Викторија непосредно асоцирају на Константинову визију из 312. уочи битке код Милвијског моста (RIC VIII: 369: nos. 272, 275, 278–279, 282–283, 286–288, 291–292).

⁷⁵ RIC VII: 43, note 11. Аверсни портрети рефлектовали су статус и ниво царског достојанства, cf. RIC VII: 44–45; Bardill 2012: 12–13, note 10. Дијадема доминира на аверсним портретима Константина током његове самосталне владавине, што није случај са портретима синова, код којих је изгледа била резервисана само за посебне прилике. Слична разлика огледа се и код портрета Хелене и Фаусте, које су у то време добиле ранг аугусте. Хелена је приказивана са дијадемом, која се развија од једноставних до сложенијих форми, док је Фауста редовно гологлава са изузетком једног бронзаног медаљона из римске ковнице (RIC VII: 323, no. 251).

⁷⁶ Bardill 2012: 15–18.

⁷⁷ Поповић 2005 а: 103–110 са литературом.

⁷⁸ Тоупбе 1947: 148.

⁷⁹ Портрети који сугеришу екстатичну инспирацију божанске моћи усвојени су у касној антици, cf. Bardill 2012: 19–23, fig. 10–14.

⁸⁰ Bardill 2012: 24.

⁸¹ Eus. Vita Const. IV.15. Од новијих аутора који се залажу за хришћанску интерпретацију, cf. Odahl 2004 са наведеном литературом, посебно р. 323, note 14, закључујући да није постојао ниједан паганин у царству до 330. године који није знао којем се богу цар моли.

⁸² L'Orange 1947: 94; за старија тумачења која укључују чак и интерпретацију Сол/Константин погледа упртог у висине према богињи Луни, cf. *ibid.*, 34.

сл. 131. Констанције II – Божанска рука овенчава Константина Великог који стоји између Константина II и Констанса, AV медаљон од 30 солида, Константинопољ, 330 (Gneschi I, Tav. 12. 1)

љен токовима његове политичке каријере.⁸³ Рефлектујући идеју о сувереној земаљској и божанској власти, као и духовној вези цара и божанских сила⁸⁴ (сл. 129) имао би основ у поставци да је реч о модификацији већ успостављеног, како би се искористиле предности асоцијативних аспеката опште препознатљиве иконографије. Овај иконографски образац, који се повремено, у ограниченим серијама, јавља и на новцу Константинових синова (сл. 130),⁸⁵ доминантан је на новцу и медаљонима између 324–327, управо у годинама када је Константин коначно победио Лицинија (324), озваничио своје прохришћанске идеје на Никејском сабору (325) и припремао прославу виценалија у Никомедији (325) и Риму (326).⁸⁶

У исто време (од с. 326) јавља се и један нови тип портрета, који ће постати основ царских портрета у неколико наредних векова. Константин се враћа Августовом моделу, али задржава дијадему и гради лик који истиче његову царску величину. Ново усмерење, преовлађујуће од 330. године, огледа се у иконографији Константина и његових синова којом се прославља оснивање Константинопоља, нове престонице освећене 11. маја 330. На наличју се величају цар и његови наследници, изражава радост због остварене победе и спасења које је победа донела. Пример актуелне пропаганде је велики GAVDIVM ROMANORVM медаљон од 30 солида Констанција II са приказом на наличју Константина, између Кон-

стантина II и Констанса, који наглашеном победничком иконографијом учесника истиче, у исти мах, династички легитимитет. Константина овенчава божанска рука, Викторија овенчава Константина II, а Виртус ставља венац на главу малог Констанса. На предњој страни је попрсје Констанција II са лаворовим венцем, под оклопом и огртачем, који држи копље и штит на којем је цар на коњу у галопу, предводи га Викторија и прати војник. Под њиховим ногама је мноштво палих непријатеља (сл. 131).⁸⁷ Златне мултипле SALVS ET SPES REIPUBLICAE од четири и девет солида, с приказом на аверсу Константинове бисте у оклопу, са дијадемом или дијадемом

⁸³ Wright 1987: 506.

⁸⁴ RIC VII: 33; Поповић 2010 с: 154.

⁸⁵ RIC VII: 587, no. 127; Add. 719 (add. 588, no. 135); Vasić 2008 a: 246–247, Cat. 287, 288, 290; RIC VIII: 448, no. 19; 485, no. 2; 514, no. 36, etc.; Vasić 2008 a: 248, Cat. 293; 306, Cat. 443; 310–311, Cat. 457–458. Његово повлачење из употребе један је од чинилаца у прилог тврдњи да је најпре реч о личним разлозима и уверењима цара, због којих је и настао.

⁸⁶ Поповић 2010 с: 154; Виценалије је прославио у Никомедији 25. јула 325, а потом и следеће године, 25. јула 326. у Риму (Kienast 2010: 300), а црквени сабор одржан је у Никеји од 20. маја до 19. јуна 325. године (Kienast 2010: 300).

⁸⁷ RIC VII: 54, 576, no. 42; Gneschi I: 30, no. 10, T. 12, 1; Toynbee 1944: 198.

сл. 132. Константин I – Константин с нимбом око главе седи на престоу са високим наслоном између два цезара, AV мултипла од 9 солида, Константинопољ, 330 (RIC VII, Pl. 18.44)

сл. 133. Константин I – Тихе Константинопоља седи на престоу, AR мултипла од 5 силикви, Константинопољ, 330 (RIC VII, Pl. 18.53)

од розета на глави, са Викторијом или без ње на глобу у руци рефлектују сличну поруку. На реверсу једног је Константин на трону, у војничком оделу, овенчава га Викторија и прима Викторију на глобу од града Бизантиона,⁸⁸ а на другом је цар у литургијској одећи, с нимбом око главе, скиптром и мапом у рукама, који попут божанства седи на трону између два цезара (сл. 132).⁸⁹ Сребрни Константинов D N CONSTANTINVS MAX TRIVMF AVG медаљон, датован у 330. годину, доноси лик цара овенчаног дијадемом од розета на аверсу, док је на наличју мотив Тихе Константинопоља на престоу са рогом изобиља у руци и ногом положеном на прамац брода (сл. 133).⁹⁰

Посебним серијама новца, кованим од 330. године у готово свим ковницама, цар је славио нову и реафирмисао стару престоницу. Уобичајени CONSTANTINOPOLIS тип приказује персонификацију Константинопоља са лаворовим венцем и шлемом на глави, копљем у руци, са увек истом реверсном представом Викторије на прамацу брода, која темом наутичке победе подсећа на освајање Бизантиона. Пандан има у VRBS ROMA серијама са персонификацијом Рима на аверсу и вучицом на реверсу, моделованом према чувеној *Lupa Capitolina*.⁹¹

Реверсна иконографија након 324. у целини је одраз новог усмерења, углавном са религиозно неутралним темама и нагласком на победничким мотивима. Од божанстава појављује се Рома која је легендама GLORIA ROMANORVM i VICTORIA GOTHICA повезана с идејом победе,⁹² од персонификација Секуритас у значењу SECVRI-

TAS REIPVBLICE,⁹³ и Тихе Константинопоља као персонификација града.⁹⁴ Доминирају прикази цара, VOTA типови, мотиви Викторије, а почев од 327. представе војника са легендама GLORIA EXERCITVS и VIRTVS EXERCITVS.

Двосмисао, често присутан на Константиновом новцу, наставља се и у постхумним серијама,⁹⁵ на којима је цар традиционално приказиван покривен велом и означен паганским епитетима DIVO ili DIVVS.⁹⁶ Као пратећи реверсни мотиви појављују се цар у војничкој опреми са глобом и

⁸⁸ RIC VII: 55, 576, no. 43; Gneccchi I: 19, no. 47; Toynbee 1944: 187.

⁸⁹ RIC VII: 55, 577, no. 44, Pl. 18, 44; Gneccchi I: 19, no. 46; Тојнби последња три примерка датује нешто раније (326) и везује их за прославу вицелија, cf. Toynbee 1944: 198; RIC VII: 564, note 1.

⁹⁰ RIC VII: 55, 578, no. 53, Pl. 18, 53 – 5 силикви; Gneccchi I: 58, no. 11–13, T. 28, 11–13; Toynbee 1944: 168.

⁹¹ E.g. Lugdunum, RIC VII: 138, no. 241 (тип Constantinopolis); no. 242 (тип Urbs Roma), etc.

⁹² E.g. RIC VII: 616, no. 101 (Nicomedia); RIC VII: 333, no. 306 (Rome).

⁹³ E.g. RIC VII: 554, no. 95 (Heraclea).

⁹⁴ E.g. RIC VII: 340, no. 357 (Rome).

⁹⁵ Bruun 1954: 19–31; Koepp 1958: 94–104; Kötzsche-Breitenbruch 1982: 215–224; Wallraf 1999: 256–269.

⁹⁶ На консекративном новцу појављују се следеће легенде: DIVO CONSTANTINO P, DIVO CONSTANTINO AVG, DIV CONSTANTINVS PT AVGG, DIVVS CONSTANTINVS AVG PATER AVGG.

сл. 134. *Divus Constantinus* под велом – Божанска рука прихвата Константина у квадриги, АЕ нумус, Антиохија, 337–340 (http://archive.worldhistoria.com/ancient-coins_topic12867.html)

копљем,⁹⁷ цар под велом,⁹⁸ Еквитас са теразијама и скиптром⁹⁹ или само са теразијама.¹⁰⁰ Најделикатнија је Константинова појава главе обавијене велом, који се у Соловој квадриги уздиже у висине, док се из облака спушта божанска рука (*manus dei*) да прихвати цареву испружену десну руку на DIVVS CONSTANTINVS AVG PATER AVGG(ustorum) солидима, кованим у Константинопољу између 337. и 340, као и на бронзаном новцу ове и више других ковница (сл. 134).¹⁰¹ Ова полемичка композиција је код житеља царства могла да буде примљена на два начина, било да су у њој видели хришћанску било соларну симболику.¹⁰² Из перспективе хришћанског посматрача соларно метафоричка веза са хришћанским Богом и Христом била је већ чврсто успостављена, а соларна кочија и гест уздигнуте руке могли су бити знак цареве блискости са њиховим Богом.¹⁰³ Ипак, успињање квадриге, традиционално у иконографији консекрације, не би имало хришћанску конотацију за паганског посматрача.¹⁰⁴ Право значење Константиновог успења остало је недоречено и у њему се, уз податак да је реч о постхумном новцу, не препознаје однос цара и неименованог божанства чија га рука прима.¹⁰⁵

Амбивалентним односом обележена је и сама Константинова смрт, као и припреме које је обављао за живота попут жеље да буде крштен у реци Јордану¹⁰⁶ или замисли о изградњи цркве св. Апостола као породичног маузолеја са царским саркофагом између 12 светих саркофага који симболизују апостоле,¹⁰⁷ чиме би се изједначио са Христом.¹⁰⁸ Ипак, његова сахрана, уз нове елемен-

те, јасно показује особине ранијих царских сахрана, а и сам црквени историчар Еусебије открива

⁹⁷ E.g. *RIC VIII*: 143, no. 37 (Trier) – легенда AETERNA PIETAS.

⁹⁸ E.g. *RIC VIII*: 541, no. 32 (Alexandria) – легенда VN MR.

⁹⁹ E.g. *RIC VIII*: 540, no. 28 (Alexandria) – легенда IVST VENER MEMOR.

¹⁰⁰ E.g. *RIC VIII*: 474, no. 45 (Nicomedia) – легенда IVS VEN MEM.

¹⁰¹ *RIC VIII*: 446, no. 1 (Constantinopolis) – солид, 337–340, али и на билонима и бронзи, cf. *RIC VIII*: 143, no. 44 (Trier), 178, nos. 12, 17 (Lyons), 206, no. 42 (Arles), 431, no. 14 (Heraclaea), 449, nos. 37, 39, 52 (Constantinopolis), 471, nos. 4, 18 (Nicomedia), 490–491, nos. 4, 19, 25, 30 (Cizycus), 515, nos. 37, 39 (Antioch), 539, nos. 4, 12, 22 (Alexandria).

¹⁰² Слично на великом златном GAVDIVM ROMANORVM медаљону Констанција II божанска рука овенчава Константина (cf. *supra*, note 87).

¹⁰³ Током V века рука божија – *manus dei* није неуобичајена на аверсним портретима жена из царских породица, на чије главе спушта венац или дијадему (*RIC X*: 64; E.g. Еудоксија – *RIC X*: 241, nos. 10–14; Пластидија – *RIC X*: 257, nos. 230–231, etc.), која показује да су оне од Бога изабране (cf. *RIC X*: 52, 64), а панел на дрвеним вратима цркве св. Сабине у Риму, датован у 430–432. приказује кочију са св. Илијом која се уздиже на небо, а ањео из облака пружа руку да помогне при успењу (Bardill 2012: 378).

¹⁰⁴ Могу се навести и ранији, пагански узор попут надгробног споменика из села Игел у близини Трира (200–250), затим сцена Херкулове апотеозе, која приказује Херкула у квадриги, док Атена излази из облака и пружа руку да га уздигне на небо (Toynbee 1996: 164–165, Pl. 57; Bardill 2012: 379–380), рељефи са приказом апотеозе Сабине или Антонина Пија и Фаустине (Bardill 2012: 380) или панегирик Константиновом оцу, који наводи да је Констанције Хлор деификован „*love ipso dexteram porrigit*“ (Wallraff 2001: 264).

¹⁰⁵ Bardill 2012: 380, notes 315, 316.

¹⁰⁶ Након Ускрса 337. желео је да буде крштен у реци Јордан, али је због лошег здравственог стања примио хришћанство пред смрт у Анкирони код Никомедије (Anchyrona), cf. Euseb. *Vita Const.* IV.62.

¹⁰⁷ Euseb. *Vita Const.* IV.60; Wallraff 2001: 264, ref. 38; Arce 2000: 122, note 22; Johnson 2006: 295.

¹⁰⁸ Ова опасност супротна хришћанском схватању отклоњена је касније, вероватно Констанцијевим премештањем царског саркофага и променом архитектонског плана цркве. Константин више није био једнак Христу, али су постављене основе да буде поштован као светац, cf. Mango 1990: 51–62; Wallraff 2001: 264, note 39; Elsner 2006: 268, note 64; *САН XII*: 101; Bardill 2012: 380–382, 400.

паганске обреде у погребној церемонији.¹⁰⁹ Константинова смрт није значила само одлазак победничког владара и реформатора, у исти мах првог хришћанског цара¹¹⁰ него и одлазак владара који је као *Victor Constantinus, Maximus Augustus*¹¹¹ у обновљеном животу после смрти требало да контролише универзалну власт обезбеђујући суверенитет римском свету.¹¹² Идеја о владавини после смрти представљала је новину у римској царској идеологији и имала је утемељење у политичкој ситуацији након маја 337. због проблема у вези са наслеђем престола и интеррегнума до почетка септембра, када су Константинови синови проглашени за августе.¹¹³

Доба тетрархије и потом Константинове владавине време је корених промена у римском царству током којих је постало очито да Диоклецијанов пројекат, иако је донео тренутно олакшање и стабилност, није могао бити дугог века. Константин је низом успешних политичких одлука, које су пратиле победе на војном пољу, успео да обезбеди себи место јединог владара у царству. Владавина овог великог реформатора, градитеља и оснивача нове престонице, али и следбеника двосмислених знакова и збуњујућих знамења, испуњена многим преокретима, огледа се на исти начин на његовом новцу, медију официјелног политичког исказа, који открива многе појединости о политичким, династичким и војним догађајима, и Константиновој царској пропаганди. Иконографске теме, понекад загонетних и двосмислених порука, могу се објаснити политички мотивисаним одлукама, неке су, вероватно, одраз личних верских уверења, док су друге и даље заклоњене енигмом. Могуће је да Константин није видео контрадикције тамо где их ми видимо данас, да се сматрао хришћанином али је хришћанство схватао другачије и од савремених теолога, који нису знали да објасне посебну индивидуалну форму хришћанства коју је за себе изабрао.¹¹⁴ Његов идеолошки програм рефлектује религијски компромис кроз блискост са официјелном религијом и династичким култовима тетрархије – Херкулом, Јупитером, Марсом и Солом – а уједно и наклоност према хришћанству. Иконографија и симболика, које изазивају посебну пажњу, односе се на аверсне портрете у

тетрархијском слогу од 306. године и истовремене портрете коване у Триру дечачког изгледа, изведене по узору на портрете младих цезара III века, затим оне младићког лика којима се у политичком контексту победе над Максенцијем (310) и прославе квинквеналија (311) оживљава Августова архетипска представа. Истовремено, полазећи од нове идеолошке потке и прихватања династичког култа Сола – Аполона, Константин промовише Непобедивог Сола, који постаје царев пратилац и заштитник од 310. године и са којим се, потом, изједначује. Исто као што ни аура која окружује цареву главу на солидима кованим између 315. и 317. нема експлицитно хришћанску симболику тако је немају ни Константинови победоносни знаци – христогорам на шлему на сребрном медаљону из 315. и нумусу из 319, као и прва застава са овим симболом (лабарум) на новцу из 327. Они ће тек кроз дужи развојни процес бити схваћени и прихваћени као строго хришћански симболи.

Ново идеолошко усмерење обележено је нестанком Сола (већ од 319), а потом и осталих паганских божанстава. У складу са новом тенденцијом, нарочито видљивом после 324. и победе над Лицинијем изведени су портрети, најучесталији између 324. и 327, на којима се цар приказује по узору на Александра Великог. Са дијадемом на глави и заглаван у небо показивао је своју су-

¹⁰⁹ Еусебијев опис сахране јасно прави разлику између паганских и хришћанских елемената церемоније у цркви св. Апостола, cf. Euseb. Vita Const. IV.71; Arce 2000: 122.

¹¹⁰ Euseb. Vita Const. IV.64.

¹¹¹ Титулу *maximus augustus* узео је 312. после победе над Максенцијем (Kienast 2010: 299), а *victor* после победе над Лицинијем 324. године и тријумфалног уласка у Никомедију 325 (Lenski 2006: 18; cf. *supra*, note 67).

¹¹² Euseb. Vita Const. IV.71.2; Arce 2000: 123–124; Bardill 2012: 400.

¹¹³ За августе су проглашени 9. септембра 337: Константин II као владар Запада, са контролом над Констансом (?); Констанс Италије, Африке, Илирика, Македоније и Ахаје, а Констанције Оријента и Египта, укључујући и Тракију, cf. Kienast 2010: 310, 312, 314.

¹¹⁴ Wallraff 2001: 267–268.

верену земаљску и божанску моћ, не исказујући притом природу врховног божанства ка коме подиже поглед да би се упоредо (од 326), а нарочито од 330. па надаље поново вратио нешто измењеном Августовом моделу, задржавајући и даље дијадему. Из постхумних порука Константиновог консекративног новца кованог између 337. и 340. године, извире паганска традиција апотеозе, остављајући идеолошки недореченим право зна-

чење успења. Константин је у трагању за новим, али и ауторитативним космополитизмом, налазио основац у религијско-идеолошким уверењима, како би оправдао своје поступке и намере. Такво размишљање одраз је општег схватања тога доба – да је божанска подршка била од пресудног значаја за спас и просперитет државе, а да је цар био одговоран за успех и очување њеног поретка и благостања.